

1945. aasta oli Eesti taasokupeerimise ja annekteerimise põlistamise kõrgaeg. N.Liidu tagalas pesitsenud Varese valitsus oli Punaarmee ja Eesti Laskurkorpusemeeste automaatide ning tšekistide nagaanide abil kindlalt paigale pandud. Esmajärjekorras vangistamisele või hukkamisele kuuluvate isikute nimekirjad olid samuti tagalas ettevalmistatud ja 1944. aastal koos rinde edasi nihkumisega tulid selle taga julgeoleku väed, vangistades nende nimekirjade alusel keda aga kätte said. "Järelepuhastusele" asusid veel aga rahvusreeturitest-värdjatest kokkupandud hävituspataljonid valdades ja külades, neile lisandusid komnoored, vilunud miilitsa- ja julgeolekumehed, muiduaktivistid ning nuhid. Kõiki, kellest võis aimata ohtu sellele totaalsele bolševistlikule hullumeelsusele, ootas vangistus, peksmine-piinamine, Siberi surmalaagritesse saatmine. Vangimajad olid süütuid süüdlasi viimse võimaluseni täistuubitud nälja, täide - lutikate, sügeliste, õhuning joogiveepuuduse, külma või palavuse pureda. Hirm ja teadmatus homse päeva ees olid eestlastele pidevaks saatjaks.

Meeleheitele aetud inimesed varjusid oma ja lähedaste elu päästmiseks-pikendamiseks metsadesse, hoonetesse rajatud peidikutesse, kuhu kuidas keegi suutis. Paljud vahetasid elukohta, jättes maha oma kodu, hankisid võõra nimega dokumente et pääseda pealekaebajate küüsis. Metsades ja soodes rajati varjatud punkrid, sageli asuti sinna end varjama perekonnaga, koos naise või lastega ning vanematega. Moodustusid metsavendade salgad erinevate nimetustega, eesmärkide ning võimalustega. Nooremad mehed ja bolševismivastasest sõjast osavõtnud lähtusid selles väljapääsmatus olukorras deviisist - "surm siin või Siberis!". Ja asusid osutama anastajatele-

kollaboratsioonistidele visa vastupanu, korraldasid eriti jõhkratele agentidele ja aktiivsetele reeturitele karistusretki. Punavõimud vastasid sellele tavaliselt suurejõuliste haarangutega, pantvangide võtmiste, arreteerimiste, massiliste ülekuulamiste ning kahtlustatavate piinamisega.

Nii linnas kui maal kolasisid ringi kerjates, varastades ja röövides Venemaalt siia sõitnud kerjused-koti-poisid, oli nende hulgas muidugi ka naisi või tüdrukuid. Omaetenuhtluseks olid maal libametsavennad, kelledeks olid venemaa-eestlased koos kohalike sulide või varastega. Need banded röövvisid jõukamaid taluperesid ja kauplusi - süüdlasteks aga lavastati eesti metsavennad. Maarahvas oli koormatud ülejõukäivate kohustuslike müüginormidega, nõuti teravilja, kartulit, liha, mune, piima, villa, heina. Lisandusid veel põllumajandusmaks, kohustuslik riigilaen ja küttepude varumine ja väljavedu riigimetsast 10-20 kilomeetri kaugusel kodutalust. Ees ootas kolhooside moodustamine, hobulaenu-tuspunktidesse veohobuste äraandmine jne. jne..

Selline oli elu-olu 1945.aasta sügisel, kui kogunesime uueks õppeaastaks Võru Keskkooli. Ei vaja vist selgitamist mitmete õpilasvastupanugruppide tekkimise põhjusi taolisel taustal. Üks nendest oli Ugandi grupp, kes peale muu tegevuse asus välja andma põrandaalust ajalehte "Ugandi". Kuni grupi tuumiku arreteerimiseni 1946.a. 10. veebruaril ilmus neli numbrit. Kuidas see kõik teoks sai ja toimus, on mitmel korral käsitlemist leidnud "Ugandi" numbrites mis on ilmunud peale Eesti taasiseseisvumist "Ugandi" sümboolse järjepidevuse alusel. Taasilmutamise hingeks ja teostajaks sai Ugandi grupi asutajaliige ja liider Valev Kaska.

"Ugandi" väljaandmist kuuskümmend aastat tagasi ja nüüd samuti on "tarkade" inimeste poolt nimetatud naiivseks ja tarbetuks. Üheselt andis oma hinnangu sellele ainult ENSV SARK-I eriosakond - Nõukogudevastane ajaleht. Eesti-meelseid hinnanguid oli meil võimalik kogeda ja kuulda: anastatud ja haavatud Eestimaa vaim elab edasi, veel paraneme ja tõuseme, loodame ja ootame! Oli neidki, kes ei julgenud lugedagi, paljundamisest ja edasiandmisest rääkimata. Aga selliseid, kes oleksid rutanud "Ugandi" numbrit julgeoleku organitesse viima, ilmselt ei olnud. Kuidas seletada muidu asjaolu, et KGB arhiivides on ilmsiks tulnud senini üksainus "Ugandi" neljas number, mis võeti ära 259 nõukogudevastase lendlehega kolme poisi arreteerimisel.

Mida oli meil, koolipoistel, oma rahvale öelda, meil, kes me polnud ei keegi ega midagi? Tagantjärele vaadates, polnudki seda kuigi palju. Millest me siis kirjutasime? Õigustuseks võime öelda et suuresti kasutasime ära ja laiendasime Nursipalu metsavendade 10. Rohelise Partisanide Pataljoni templiga lend-lehtede sisu. Kirjutasime rahvasuus edasiantavat teavet metsavendade tegevuse kohta. Nii avaldasime loo Rõuge valla jõhkarditest täitevkomitee esimehe asetäitja Jaan Tootseni ja varumisvoliniku Vassili Kõivu hukkamise kohta, samuti suurest Valgamaal tegutsevast grupist Mõniste - Hargla - Taheva kandis jne.. Kirjutasime loo arvatavast ja loodetavast Stalini haigestumisest seoses tema kadumisega arenilt, millist teavet levitas lääne raadio, mis hiljem osutuski vaid Stalini kavalaks trikiks endale järglase leidmiseks teda asendama jäetud Poliitbüroo liikmete Molotovi, Malenkovi, Beria ja Mikojani hulgast. Nagu nüüd teame, verine vunts lihtsalt puhkas salaja Šotsis ja jälgis oma satraapide tegevust rahulolematusega ning pöördus tagasi Moskvasse "raskele" tööle. Midagi avaldamiskõlbulikkude leidsime vahel ka nendest kahekopikalistest partei ja valitsuse propaganda-lehtedest - muidugi viimaselt leheküljelt ja ridade vahelt. Eesti tähtpäevade materjali valisime varemilmunud vastavasisulistest artiklitest, nii et eksitada polnud meil ei tahtmist ega võimalust. Tegime hästi või halvasti? Aga tegime kõike südame sunnil. Oma võimaluste ja mõistuse piirides, andumusega ja lootusega hoida alles tuld tuha all, et leek ei kustuks ja saaks tõusta vajaduse korral kui saabub selleks aeg. Meil nagu miljonitel teistelgi, oli naiivne usk läänemaailma tervele inimhõimule ja katteta lubadustele tõe ja õigluse jaluleseadmisel hitlerismist vabastatud Euroopas. Ei saanud läänes olla teadmata 20 miljoni inimese tapmine Stalini juhtimisel

poliitilis-ideoloogilistel põhjustel. Pealegi teadsime et Churchill oli 1930. aastal kirjutanud: "Üksi asiaatlik vallutaja, ükski Tamerlan ega Tšingiskhaan ei saa võistelda katkulevitaja Leniniga." Kuidas me võisimegi kahelda et ei panda piiri punasele katkule! Pidasime tollal võimalikuks lääne liitlasi Stalini ja hitlerismi kokkuvarisemiseni. Ei teadnud me tollal midagi sellest et metsavendade poolt edastatud informatsioon läände suunati sealt otsekohe KGB-le Moskvasse. Ega sedagi, et 9. novembril 1945. aastal avaldatud Churchilli kõnes Briti alamkojas oli ta avaldanud oma armastust Stalini ja nõukogude rahva vastu järgmiselt: *"Kõigepealt väljendan ma tänutunnet, mis, nagu mulle tundub, elab igaihes meist - nimelt sügavat tänutunnet vene rahva vastu, kellele me oleme paljus võlgu. Vaprad Nõukogude väed, kellele sai osaks Hitleri kallaletung valasid oma verd ja talusid määratud kannatusi, kuni saavutati täielik võit. Sellepärast Alamkoja sügav püüdlus, aga Alamkoda räägib inglise rahva nimel, seisneb selles, et inglise ja vene rahva vahel arenenud tunded mitte ainult ei säiliks, vaid areneksid edasi. Isiklikult ei saa ma tunda midagi peale tohutu vaimustuse selle tõeliselt suure inimese, oma riigi isa vastu, kes juhtis oma maa saatust rahu ajal ning kaitses seda võidukalt sõja ajal. Isegi siis, kui meil tekisid Nõukogude valitsusega teravad lahkkelid paljudes poliitilistes vaatekohtades, Ka siis ei või Inglismaal lubada meeoleolu, mis lõhuks või nõrgendaks neid võimsaid sidemeid meie kahe rahva vahel, sidemeid, mis olid meie auks ja uhkuseks..."* Ei teadnud me tollal et selle poliitilise prostitutsiooni tulemusena langes pool Euroopat bolševike inimvaenuliku süsteemi ohvriks pikkadeks aastateks. Ei teadnud me et liitlaskohustuste truualamliku täitmise tulemusena lääneliitlaste poolt oli juba 1945.a. 7. septembriks antud Nõukogude võimuorganite haardesse 2 226 552 inimest, kes olid otsinud pääsu liitlaste tsoonist. Ei Briti ega teistel lääneliitlastel ei saanud olla vähimatki kahtlust algusest peale selles, et need väljaantud lähevad vastu kindlale surmale või piinamistele, talumatule kannatustele 70. laiuskraadi taguses lume- ja jääpõrgus. Lääne demokraatia mattis inimeste vabadust lugematutesse Venemaa koonduslaagritesse. Siiahulka kuulusid ka meie eesti põgenikud ja sõjamehed, Nõukogudele andsid põgenikke välja isegi Rootsi võimud, Soomest rääkimata. Erandiks osutus ainult Lichtensteini vürstiriik, kes pani vastu Nõukogude valitsuse ja riigis viibinud Nõukogude repatrieerimiskomisjoni surveavaldustele, siin ei lubatud riigiseaduste ja kristliku

ligimesearmastuse kirjutamatute seaduste rikkumist.

Kui me oleksime kõike seda teadnud mis läänes tegelikult toimus, kas siis oleksime olnud lootusrikkad, lootnud lääne abile, mida teinud, millest kirjutanud? Ilmselt, arvestades meie noorust, emapiimaga päritud usku tõe ja õigluse võidusse, isamaa-armastuse pühadusse, oleksime toimunud samaselt, meie jaoks ei olnud teine võimalus mõeldav. Olime valmid minema ülejõu vaenlase vastu kindlas usus, et meie tõe pääseb lõpuks võidule ja eesti rahvas saab vabaks, kas meie seda näeme või mitte. Paljud selles petetud lootuste lootusetus võitluses andsid oma elu - meie grupist Kalju Liin, kelle punased inimkütid tapsid ta oma kodukandis. Paljud KGB võrku sattunud jätsid oma elu parimad aastad ja tervise Venemaad kärntõvena katvasse surmalaagritesse - seda ka meie vanglatee läbinud poisid. Viis meiehulgast jõudsid kodumaale tagasi, ent kõigile ei saanud osaks õnne näha taasiseseisvunud Eestit.

Viis aastat tagasi mälestasime "Ugandi" 55. aasta juubelinumbris viit meie hulgast igaviku teele lahkunut, käesolevas aga kuut:

Kalju Liin
Heino Veski

Evald Tomson
Kalju Raag
Heino Mõtus
Ilmar Palo

Kooli ja võitluskaaslased, saatusekaaslased!

Meie, veel elavate meeles ja mõtetes püsivate te edasi meie seas. Te kandsite, mida suutsite kanda, andsite endast kallimast kallima, kes tervise, kes elu. Kodumetsad kohisevad teile, pilved toovad sõnumeid, päike ja kuu valvavad teie kalmukünkaid, kodumaa lilled õitsevad teile. Omaksed ja lähedased, sõbrad ja tuttavad meenutavad teid. Ka käesolev "Ugandi" number on pühendatud teie mälestusele. Võib-olla on see ehk ainus kirjalik väikegi austusavaldus ja tänu teie elu ja tegevuse eest. Kodumaa valitsev võim ja vägi ei ole teie ligi, ei leia tahet ei meenutada, veel vähem tänada - aga te mõistate seda, sest andustus on ülim voores. Olgu kerge teile kodumaa muld mida te nii armastasite!

"Ugandi on jõudnud oma viiekümne neljanda numbrini, kas järgneb neid veel, ei tea. Aga kui elab veel viimane ugandlane, ei kaota lootust. Ela veel "Ugandi"!

Hans Tammemägi

Üks vana säilinud kiri.

Ugandi grupi poistest oleme aegajalt "Ugandis" ikka kirjutanud. Ühest grupi kõige tegusamast liikmest, Evald Tomsonist aga ei ole pikemalt juttu olnud. Evald oli alati tegev, oli hea õppija, luges palju, unistas merest ja kaugetest maadest. Venelastest anastajate vastu oli ta vaenulikum ja leppimatum kui seda oleks eeldanud ta sotsiaalne taust - ta vanemad olid rendikohtade pidajad, töökad ja selletõttu mitte vaesemad mõnestki pärisperemehest. Ilmselt ehk seetõttu, et paljulugejana oli kursis raamatute ja ajakirjanduse kaudu Venemaa tegelikkusega. Evald oli osavate kätega poiss, nii ta lõikaski linooli "Ugandi" pealdise, mis puuklotsile lööduna templi põhimõttel muutis lihtsamaks ja kenamaks muidu kirjutusmasinal trükitud ajalehe esikülje. Peenem töö oli väikeseformaadilise lipiku "Surm kommunistidele!" väljalõikamine linooli, mis Evaldi arvates sobis vastuseks maailmavallutusele kutsuva "Kõigi maade proletaarlased, ühinege!".

Peale minu, allakirjutanu ja kahe kaaslase arreteerimist 10. veebruaril 1946. a. õnnestus meil KGB püüdluste kiuste Evald grupis osalemise süüdistusest säästa, vaatamata asjaolule, et Evald

elas minuga samas korteris. Kerge see ei olnud, sest väide, et korterinaaber ei teadnud ega näinud midagi, paistis vilunud uurijatele ilmse lollusena. Togiti mis togiti, tulemusteni see ei viinud ja küllap ei olnud KGB-l viitsimist viimast välja võttes kinnipeetavate Võru Keskkooli õpilaste niigi suurt arvu suurendada. Evaldit küll kuulati aprillis julgeoleku poolt üle, kus Evaldil õnnestus samuti igasugust nõukogude-vastast tegevust eitada. Oma jälje see aga jättis - kui Evald oli lõpetanud Tallinna merekooli ja omandanud kapteni paberid, ei lubatud teda pikka aega välismaaga ühendust pidavate kaugsõidu laevadele ja jälgimine toimus aastaid. Küllap Evald seda tajus ja meievaheline kirjavahetus oli harv ja rõhutatult neutraalne, mida ka mina aktsepteerisin. Üks Evaldi kiri on aga mul siiski säilinud imekombel kui kauge mälestus tänapäevani. See viiele õhukesele paberilehe ühele küljele kirjutatud kiri on nagu Evaldi käepigistus minevikust tänasele "Ugandi" juubelinumbrile ja meile kõigile kes seda loevad. Siin see on:

Tervitan Sind!

Hans, andesta, et alles nüüd kirjutan Sulle. Oleksin muidugi pidanud seda tegema ammu, õigemini kogu aja. Ent nüüd on juba hilja rääkida, mis oleks olnud hea ehk halb, vale ehk õige, isegi fakti konstateerimine - milline see fakt ka ei oleks - on liigne ja ülearune.

Sain sinu aadressi Kaskalt. Ausalt tunnistades olen väga erutatud ning ei oska Sulle kirjutada sellest, mida soovin. Nii palju aega on möödunud sellest, kui viibisime koos, ning nii palju on muutunud, et ma ei tea, millest peaksin algama kirjutamist ja millega lõpetama. Ning ma ei tea, mis peamiselt Sind huvitab. Kõigest aga kirjutada ei ole võimalik, tead ise miks.

Teatan lühidalt oma elukäigust. Viibin praegu sõjaväes, vabanen siit umbes 20 päeva pärast. Kolm ja pool aastat on siin kasutult veedetud, ning ootan nüüd siit vabanemist kui hingeõnnistust.

Enne sõjaväkke kutsumist töötasin laevadel. Mulle meeldis ja ka praegugi meeldib väga see ala, ning üldse kõik, mis on seotud merega. Tõenäoliselt ma ei muuda kunagi oma elukutset.

Abiellusin enne sõjaväkke tulekut, pool aastat varem. Ma ei tea, miks ma seda tegin, sest esiteks puudus ja puudub mul täiesti igasugune nõrkus naissoo vastu. Muide, mäletad, sa kirjutasid kord midagi "siidisukis sääрте järele jooksmisest". Kuid julgen vaid sulle tunnistada, mitte kellelegi teisele - et olen vaid suudelnud kogu oma elu jooksul 2 tütarlast, üks neist on mu abikaasa. Väga narr, eks ole! Ent Vaike - mu abikaasa - on minu esimene armastus. Tõenäoliselt ka viimane. Meie sobime väga hästi, ning mõistame - usun seda - alati üksteist. Kuigi minu elukutse tõttu meie ei saa viibida teine-teisega, näiteks viie aasta jooksul, millal tunnen teda, olen viibinud koos temaga kõige rohkem kaks -kolm kuud kokku, siiski see ei ole meile muutunud arusaamatuste põhjustajaks.

Meil - s.o. minul ja mu abikaasal - on olemas juba "pärija". Naeran, kui mõtlen sellele. Ausõna, naljakas on. Poiss - tema nimi on Olavi - on juba kolme aastane. Suvel viibis ta maal, mu vanemate juures. Paar korda olen käinud puhkusel, imetlesin teda. Kah veider natuke, eks ole!

See ongi kõik minu elust, millest võin kirjutada. Veel sooviksin rääkida sinuga paljudest asjadest, ent see tuleb lükata edasi, kuni kohtume. Selles, et saabub päev, millal kohtume, ma ei kahtle.

Hans, viibides Võrumaal külastasin vanu radu. Nukker tunne ja valu tühjus valdasid mind meenutades möödunut. Mäletad ju, kuidas armas-

tasime mõlemad hulkuda mööda metsi ja unistada. Kooliaastad, Võru, ühised tunded ja soovid. Sõites kord Võrumaale, jäin ootama juhuslikku masinat edasisõiduks. Masinat ei tulnud. Oli sügis, üks selliseid haruldasi päevi, kus õhk on selge ja karge. Taevas oli sügav-sinine, päike kuldas juba hõredaks jäänud puudelehti. Taamal suitses linn, ja kõigist korstnaist tõusev suits hajus ähmaseks vineks, mis laskus linna kohale kui loor. Oli väga vaikne, vaatamata inimeste askeldustele ja möödujate sammudele, näis nagu oleks kogu maailm tardunud liikumatusse. Kõndisin surnuaiast läbi, mäletad, sinna taha kus olid üleskistud ja rüvetatud hauad. (Vabadussõjas langenute matmispaik ja õhkulastud mälestusmärk. H.T.) Kas on sul meeles, kuidas olime koos seal. Ka siis oli sügis. Seisin seal, olin vait, kuid oleksin tahtnud karjuda, nutta, rebida midagi puruks, lõhkuda. Ma pole hull, ei karju koos paljude hulludega. Kõik teed viivad ...kuid siia, seistes seal tundsin kui viletsalt mõjub selline sentimentaalne meeleolu. Aga ei, ma ei tohi, keegi meist ei tohi olla sentimentaalne. Pole aega pisarateks. Pole tarvis sõnu, vihkan neid nüüd, kui need ei vii millegini. Oleme kõik juba täiskasvanud, peame taipama ja tegema järeldusi ilmailukõnedeta ja sentimentaalsuseta.

Karm tegelikkus - see on kõik millega tuleb arvestada. Lurjus on see, kes ei arvesta sellega. Sõnadel aga puudub koht võitluses, sest meie teame, et nendega ei saa kedagi tappa.

Kamraad! Saabub päev, millal kohtume. Tahtsin vaid öelda, et ootan väga seda.

Tervitus Sulle kodumaalt. Surun sinu kätt.

Evald

27. septembril 1954. aastal.

P.S. Kohtumine, mitmete asjaolude tõttu, leidis aset ligi kümme aastat hiljem ülaltoodud kirja kuupäeva. Valev Kaska, Ilmar Palo, mina ja minu abikaasa Milvi olime külalisteks Evaldi kodus Narva-Jõesuus. Kohtumine oli südamlük, esimene ja ainus. Evaldi lubadus kindlasti külastada meid, ei täitunud. Surm viis Evaldi enneaegselt meie hulgast mõned kuud hiljem.

Hans Tammemägi.